

Valuch Tibor:

Munkáskönyv

Kuczi Tibor: Munkásprés – a munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig

L'Harmattan-Jelenkutató Alapítvány, Budapest, 2011 (309 oldal)

Kuczi Tibor könyve egy első pillantásra egészen „banálisnak” tűnő, hétköznapi témát dolgoz fel, nevezetesen a munka kérdéseit járja körbe. Egészen pontosan azt, miként változott a munka kikényszerítésének rendje az ipari forradalomtól egészen napjainkig. Ebből önkéntelenül adódik a kérdés: valóban kényszer-e a munka? Ha igen, mennyiben és miért? Lehet-e csak kényszerként értelmezni a munkát? A szerző árnyalt és sokrétű választ ad ezekre a kérdésekre, rámutatva arra, hogy a munka részben szükséglet, az emberi létezés egyik alapeleme, részben belső kényszer, a megélhetés és a létfenntartás eszköze, részben pedig külső kényszer társadalmi és gazdasági értelemben. Nyilvánvaló az is, hogy a munka sokféle sokféleképpen élhető meg, ez alapvetően az emberi természettől, az egyes embertől, a szűkebb-tágabb társadalmi környezettől egyaránt függ. Természetesen voltak és vannak olyan helyzetek, amikor a munka csak kényszer és olyanok is, amikor a munka örömként is megélhető, mint egyfajta kreatív, alkotó tevékenység. Mindez nyilvánvalóan függ a munkavállaló és a munkaadó viszonyától is. A szerző ennek kapcsán rámutat arra is, hogy ezt leegyszerűsítés pusztán osztályharcként vagy a különböző társadalmi helyzetben lévők állandó konfliktusaként értelmezni a munkát. Hiszen a modern munkásság kialakulása során ez is jelentős átalakuláson ment keresztül. Változott a munkaadók gondolkodása, akik a munkaerőt sokáig csak „csereszabatos” eszköznek tekintették. A szemléletváltást többek között a képzett munkaerő megtartását is szolgáló szociális juttatások fokozatos kiterjesztése is jelezte. A munkások oldaláról pedig a foglalkozás erősödő átörökítése, a gyári kötődés identitáselemmé válása is azt mutatja, hogy a tulajdonos és az alkalmazott viszonyában a lokális, munkahelyi identitásnak valamint a patriarchalitásnak korántsem elhanyagolható szerepe volt.

A munka világának kérdéseit szisztematikusan áttekintő szerző részletesen elemzi a munkavégzés és a teljesítmény problémáit is. Felhívja a figyelmet arra, hogy a munkaviszony keretei között, önmagában a pusztán kényszerrel nem lehet igazán hatékonyan nagyobb teljesítményre ösztönözni a munkásokat. A technikai újításoknak nyilván fontos szerepe volt a munkateljesítmények emelkedésében, abban, hogy a 19-20. század folyamán jelentősen nőtt a termelőmunka hatékonysága. A termelékenység javulásához szükséges volt a munkaszervezet korszerűsítésére, az emberi test mozgásának optimalizálására, az egyes emberek által elvégzendő feladatok leegyszerűsítésére, a teljesítményberezés különböző formáinak – taylorizmus, fordizmus – kialakulására és elterjedésére. A munkavégzés folyamata a teljesítményelv szempontjainak megfelelően folyamatosan racionalizálódott, a munkaszervezetek kialakításában és működtetésében pedig előtérbe kerültek a tudományos vezetés, szervezés elveinek gyakorlati alkalmazása.

A munkavégzésben egyre fontosabbá vált az idő szerepe. Kuczi Tibor ennek a történeti és munkaszociológiai változását könyvének egészen kitűnő fejezetében mutatja be. A munkavégzés folyamatos racionalizálása, a technikai újítások alapvetően átalakították a munkavégzés rendjét és ütemét és nem mellesleg egészen ellehetetlenítették a munka közbeni lustálkodást. Többek között azzal, ahogy a mozdulat és időelemzések eredményeit felhasználva gyakran gépiessé tették az emberi munkavégzést is. A szerző ennek kapcsán felhívja a figyelmet a modern versenysport és a taylorizmus rokonságára, hiszen a teljesítmény növelése csak az adott fiziológiai és technológiai folyamat optimalizálása révén vált lehetségessé. Arról sem szabad elfeledkezni azonban, hogy a munka racionalizálásának is vannak határai.

Kuczi Tibor a munkát, munkaszervezést hatalmi dimenzióban is értelmezi, kiemelve, hogy a munkaadó hatalmi tényező, a munkahelyeken pedig rendszerint egyértelmű hatalmi viszonyok működése biztosítják a termelés folyamatosságát. A (munkahelyi)hatalom ellenőrizni, fegyelmezni és ösztönözni akar, az hogy a fegyelmezés és az ösztönzés vagy a kettő kombinációja érvényesül, magától értetődően az adott munkahelyi viszonyok, helyzetek függvénye. A létfenntartáshoz szükséges jövedelem megtermelése természetesen általában önmagában is fontos a munkavállalók számára. Nagy kérdés, hogy az elvégzett munkából, igazából mennyi szükséges a létfenntartáshoz és egységnyi munkaidőből, munkából mekkora rész szükséges a munkaköltségeinek és a munkaadó hasznának a kitermeléséhez. Ezeknek a tényezőknek az arányát, a munkakultúra és a munkavégzés technicizáltsága egyaránt jelentősen befolyásolja.

Ha a munkáról olvasunk, hallunk akkor általában ösztönösen rendszerint csak a gyári és/vagy a nehéz fizikai munkára gondolunk. Holott a mezőgazdaságban végzett munka, vagy az úgynevezett, mindennapi létfenntartás érdekében végzett reprodukciós tevékenység, háztartás, gyermeknevelés, a ház körüli teendők ellátása is munka, sőt a konyhai sürgölődés is ebbe a körbe tartozik. Érdekes kérdés mennyire hatnak a technikai újítások a háztartási munkára, miben és hogyan befolyásolta az otthoni teendők ellátását a nők tömeges bér munkavállalása, illetve ez utóbbi mennyire gyorsította fel a háztartási munka és a háztartásvezetés modernizációját. Természetesen ennek is megvan a maga sajátos belső rendje, mint a mezőgazdasági, paraszti munkának, ami ugyancsak jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt évtizedek során. A hagyományos munkaszervezést, a munka és időszemléletét a társadalmi és gazdasági változások alaposan átformálták, hiszen másként viszonyult ehhez a saját tevékenységének minél sikeresebb megszervezésének logikája szerint gondolkodó és cselekvő „maga-ura paraszt” a maga 10-15 holdas gazdaságában, mint a nagyüzemi gazdasági és munkaszervezetbe bekényszerített, önállóságát elvesztő, téesz-tagga/mezőgazdasági munkássá lett egykori gazda, aki munkanapjának nagyobbik részét a tayloriánus elvek szerint szervezett nagyüzemben töltötte, kisebb részében pedig az utóparaszti hagyomány jegyében próbált meg minél sikeresebb mezőgazdasági kistermelővé válni a háztáji gazdaságában. Másfelől természetesen arról sem elfeledkezni, hogy az 1970-es évektől a vezetői generációváltás, az agrotechnika fejlődése a nagyüzemi munkakultúrát is meghonosította a magyar mezőgazdaságban annak össze előnyével és hátrányával együtt.

A munkahelyek működésének a munkavégzésnek számtalan emberi befolyásoló tényezője van, a képzettségtől, a fizikai erőn, a szocializáción a munkavállalói habituson, a munkatapasztalatokon át a munkások egymás közötti és a különböző vezetési szintekhez fűződő kapcsolatrendszeréig. Mindezek együttesen és külön-külön is meghatározó módon befolyásolják a munka világát és annak működését. Kuczi Tibor a munka modern tömegtársadalmakban játszott szerepét is vizsgálja, rámutatva arra, hogy biztonság és a fogyasztás szerepének a megváltozása több szempontból is átrendezte a viszonyokat s egyfajta kulturális váltáshoz vezetett. A biztonságra való törekvés, amit a munkavégzés szabályozásával az állam is befolyásolt, szerves részévé vált a munkavállalói gondolkodásnak, mentalitásnak, a fogyasztás felértékelődése részben ezt jelenti, hiszen aki eredményesen dolgozik/jól keres, az sikeres vagy legalábbis lépéstartásra képes munkavállaló is. A fogyasztás emellett az ösztönzés új lehetőségének a kialakulását jelenti egyfajta sajátos belső és mikrotársadalmi külső ösztönzőként.

Kuczi Tibor szociológiai, közgazdasági, történeti, antropológiai és filozófia megközelítéseket, szempontokat egyaránt alkalmazó elemzése a munka, a munkás lét gyakorlatilag valamennyi érdemi társadalmi és gazdasági összefüggését sorra veszi. Ebben az ismertetésben nyilvánvalóan nincs elegendő tér arra, hogy a három nagy téma köré csoportosított 36 fejezet valamennyi kérdését részletesen áttekintsem. Azt azonban szeretném hangsúlyozni, hogy a jelenkori magyar társadalomtudományban ez a könyv az egyetlen, ami ilyen részletességgel és gondolatébresztő módon tekinti át a munka világának kérdéseit. Nyugodt szívvel állíthatom, hogy ez olyan alkotás, amit nemcsak a szakembereknek, hanem a laikus érdeklődőknek is érdemes elolvasni.